

מבגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

כרך כ"ז • גיליון 49-50

סיוון תשע"ט-טבת תש"ף יוני-דצמבר 2019

יוצא לאור על ידי:

אפשר
עמותה לפיתוח שירותי רווחה וחינוך

סקירות ספרים

אסור להרים ידיים – זיכרונות דחייה חברתית מגיל הילדות ויישומים לשדה החינוך: הצצה לעולמם של "הדוחפים"

מאת: יפעת אשרת-פינק

חיפה: פרדס, 2018 (336 עמודים)

אמיתי המנחם

ספרה של אשרת-פינק עוסק בחוויות דחייה חברתית וחקירתן בגישה נרטיבית. אין בידינו די מחקרים המתארים במבט רטרוספקטיבי את ההשלכות של דחייה חברתית על מי שחוו אותה ואת השפעתה על חייהם. הנפגעים אינם ששים לספר את סיפורם, ונתיבי חייהם ממשיכים לעיתים ללא עיבוד. במובנים אלה, הספר הזה משלים מידע חינוכי וטיפול חשוב מאוד, ועל כך, כבר בראשית הדברים, יישר כוח לאשרת-פינק על המחקר ותובנותיו.

ארבע מטרות עמדו ביסוד המחקר הזה:

- א. להבין ולתאר את חוויית הדחייה של ילדים (המוגדרים במחקר זה כגילאי 6–18), כפי שהיא משתקפת בסיפוריהם הרטרוספקטיביים של הדחויים: רקע, מהלך הדחייה ודרכי התמודדות.
- ב. להבין ולתאר את השפעותיה של הדחייה החברתית על ילדים דחויים במבט רב-שנים, כמו גם את התובנות שהפיקו ממנה לתהליך הגדילה וההתפתחות שלהם.
- ג. לחשוף את ציפיותיהם של הנדחים מסביבתם ואת אפשרויות הפעולה שעמדו בפניהם כאשר נזקקו לסיוע בהתמודדות עם הדחייה.
- ד. להבין ולתאר את תרומתו של העיסוק בנרטיב הדחייה לעיבוד החוויה ולהבנת התופעה.

במשך כשש שנים אספה החוקרת בשיטת "כדור שלג" כ-300 זיכרונות דחייה, ומתוכם היא דגמה כ-70 סיפורים בטווח גילים רחב: מסיפוריהם של בני 80 ויותר ועד סיפוריהם של צעירים בני 20. הפערים בגיל בין קבוצות הגיל של המשתתפים הם של עשור, מתוך הנחה שאנו משתנים כל עשר שנים לערך.

ההתבוננות בזיכרונות הילדות אינה רעיון חדש, והיא נסמכת על הגותם של אבות הפסיכולוגיה השונים.¹ ייחודו ותרומתו של המחקר הנוכחי הם בהתמקדותו

1 להרחבה והעמקה בעניין זיכרונות ילדות כנרטיבים מעצבים, ראו גיליון נושא מקיף של "מפגש" מ-2017, בעריכת כותב סקירה זו.

בזיכרונות דחייה חברתית, תופעה קשה שעולה לא פעם בקליניקה במהלך טיפול נפשי (ארוואס, 2004).

בספר כמה שערים, ואסקור בתמצית את נושאים:

בשער הראשון מובאת סקירה תאורטית של מושג הדחייה החברתית וגישות פרשניות להבנתה. מודגשות שתי נקודות מבט: גישת ההבדלים הבין-אישיים וגישת ההדרה החברתית. שער זה מספק תשתית מחקרית להמשך הספר.

בשער השני מוצגים בפרוט נרטיבי עשיר של אירועי דחייה מתקופת ה"צבר" ועד לדור ה-Z. לאחר כל מחזור סיפורים מובא פרק מסכם, ובו מוצעת פרשנות לסיפורים. החוקרת בוחנת את המשותף והשונה בין הסיפורים, כדי לגלות את הדחויים, הדוחים ומעשי הדחייה וללמוד עליהם.

בשער השלישי מובאת סקירת ספרות נוספת, הבוחנת את השפעות הדחייה על חיי הילד בהווה ובעתיד.

השער הרביעי מפרט עשרה גורמים המשפיעים על חוויית הדחייה ומציע דירוג של פגיעה מסדר ראשון ומסדר שני. בנוסף מוצג מודל התערבות המתייחס לשני רצפים: רמת הפגיעה ואיכות ההתערבות. כאן גם עולות הצעות באשר לסוכני החברות היכולים למלא תפקיד בהתמודדות עם אירועי הדחייה והשלכותיה.

השער החמישי מציג מודל תלת-ממדי, הקושר בין האירועים לאדם ולסביבה. הספר נחתם באיסוף וניתוח תובנותיהם של המספרים באשר לשימוש בנרטיבים לצורך תהליך הצמיחה שלהם ולרפיו, מניעה ומיגור של תופעת הדחייה.

מנקודה זו, אתאר מספר היבטים של תופעת הדחייה, לאו דווקא לפי סדר השערים ותכניהם, ואציג שורה של מוקדי התבוננות וניתוח של החוקרת, הנראים לי, כסוקר, חשובים וייחודיים. תקוותי שיהא בזאת מן החלקיות המצביעה על השלמות, שהיא עשירה ומקיפה לאין ערוך ממה שיתואר כאן, ועל כן מן הראוי להכיר ולקרוא לעומק את הספר כולו, שהוא מעניין, מלמד, מושקע ומוקפד לפרטיו ושופע מקורות וסימוכין לנאמר בו. החוקרת פועלת לאורו של המודל האקולוגי של ברונפנברנר, הנע מהפרט אל ההשפעה של מערכות חברה, קהילה ותרבות רחבות – מהמיקרו אל המקרו. דוגמאות לתנועה הזו נוכל למצוא למשל בנקודות הבאות:

א. בלוח המפורט של סוגי האינטראקציות של הדחייה החברתית (עמ' 61), כמו: סילוק מקבוצה, נטישה, תוקפנות, הבעת סלידה, שלילה מוסרית והאשמה.

ב. בפרישת מערך נרחב של גורמי הסיכון למעורבות באלימות, בריונות ודחייה חברתית (עמ' 74–81).

ג. בניתוח מוקפד וברור של תופעת הדחייה משנות החמישים ועד היום, בהתייחס לנסיבותיה, מוקדיה, משכה, אופניה, מרחביה וסביבות החיים שבהם היא מתרחשת (עמ' 185–186).

ד. בזיהוי עשרת הגורמים המשפיעים על תפיסת הדחייה: משך הדחייה, היקפה, עוצמתה, נסיבותיה, מין הדוחה ומין הנדחה, סגנון הדחייה, שכיחותה, מעגלי תמיכה, איכות ההתערבות ועמדת המורה (עמ' 201–202).

סיפורי הדחייה אינם קלים לקריאה. ניכר שהם נובעים מדם ליבם של מספריהם, שהחשיפה קשה להם. החוקרת נעה ברגישות בין הסיפור להתבוננות ולעיבוד, ובזאת היא מאפשרת לקורא להרגיש ולחשוב, להתקרב ולהתרחק, ומקלה על עיכול הדברים והבנתם.

בניתוח החוקרת מזהה שני סוגי פגיעה: פגיעה מסדר ראשון ופגיעה מסדר שני. הפגיעה מהסדר הראשון מוגדרת כפגיעה בתפקוד היום-יומי, כמו: ירידה בחופש התנועה, פיחות בכמות החברים, עלייה בהיעדרויות, בידוד פיזי, מצב רוח ירוד וירידה באינטראקציות חברתיות. פגיעה כזו מובילה לאחד משני סוגי התייחסויות לדחייה:

א. **הדלגה** – מעבר וחזרה לחיים רגילים בסמוך לזמן הפגיעה ותפיסת הדחייה כאירוע חד-פעמי, פרק יוצא דופן ומנותק מהחיים הבוגרים.

ב. **למידה מצבית ספציפית** – התייחסות נקודתית למקרה הדחייה, תוך יצירת הסבר אישי מושכל למקרה ותרגומו לתובנה מעשית תחומה ומצומצמת, שתשרת את הנפגע בעתיד.

בשתי ההתמודדויות אין חיבור נרחב למודעות עצמית, לאינטליגנצייה בין-אישית או לעמדות ערכיות. פגיעת הדחייה כאן נתפסת כפרק חיים תחום ובלתי מוכלל.

הפגיעה מסדר שני מוגדרת בפגיעה ביכולתו של הפרט למצות את הפוטנציאל האישי שלו בתחומים נרחבים, כניתוב מתמשך של חייו למסלול אינדיווידואלי, מיעוט משובי עזרה וחיזוק, השפלות והתעללויות מילוליות ותוקפניות וגזלה של תפקידים חברתיים. פגיעה קשה כזו מובילה לאחד משני סוגי התייחסויות:

א. **פגיעה בזהות עד כדי ביטול עצמי שלה** – הפגיעה גורמת לנטרול נפשי והופכת לחלק מההגדרה העצמית.

ב. **העצמה אישית** – ההתנסות הקשה מתורגמת להעצמה ערכית, תפיסתית ומעשית בהווה ובעתיד.

הפגיעה מסדר שני נתפסת כאירוע מכונן ונקודת מפנה בחיים, עם תובנות רחבות היקף לחיוב ולשלילה.

החוקרת מביאה סיפורי דחייה שממחישים ומדגימים באופן עשיר ומגוון את אסטרטגיות ההתמודדות של שני סוגי הפגיעה, ומסכמת את הדברים בלוח תמציתי וברור (עמ' 235). היא מדגישה את חשיבות נוכחותם של סוכני החברות (הורים, מורים) ומצביעה על חמישה תפקידים של ליווי והתערבות חיוניים, שאותם היא מגדירה כחובה: החובה לדעת, החובה להיות מעורה בפרטים, החובה לגבש דעה על אופן הטיפול, החובה להאמין באפשרות לשנות מציאות והחובה להיות מוכן לפעולה.

בתוך כך, היא מזהה את השלב המכריע להתערבות, שעשוי למנוע התפתחות פגיעה מסדר שני. הזדמנות זו נמצאת בשלב שלפני התפתחות הרגישות החברתית לדחייה, כאשר הנפגע והפוגעים טרם הסלימו את המצב, וחויית הדחייה הראשונית

עדיין לא השתרשה והתקבעה אצל שני הצדדים (ארבעת מצבי הפגיעה – עמ' 246; חלון הזהב להתערבות חינוכית – עמ' 248). החוקרת מצביעה על תפקידי הדחייה בעיצוב חייהם הפנימיים והחברתיים של מבוגרים ומדגישה את מקומן של הצמיחה וההעצמה כמסקנות ותוכניות חיים מחזקות ומחשלות (ממדיה הרחבים של התופעה – מבט-על – עמ' 258).

פרק חשוב בספר מתייחס לדרכי מניעה והתערבות במצבי דחייה ומציג מספר אסטרטגיות: שכלול מיומנויות חברתיות בכלים שונים, אימון ולמידה כיצד לבנות חברויות תומכות וציוד כלל הילדים במודעות ובכלים לדיווח חברתי חיובי והתנהגויות פרו-סוציאליות בכלל, על מנת לעודד את תחושות הביטחון החברתי והבין-אישי.

בסיכום הדברים החוקרת חוזרת ומדגישה את יתרונותיה של הגישה הנרטיבית בחקר התופעה הכאובה של הדחייה. היא מתבוננת בסיפורים דרך ארבע עדשות: העניין, הנחיצות, הקיימות וההשפעה, שמבטאות את הצורך של המספרים להתחלק בכאב, לסייע לאחרים, להרחיב את קהל השומעים ולהשפיע הן על עצמם ועל מאזיניהם והן על המחויבות החברתית לשירות הציבור, לאמור, לטובת הילדים וכסיוע להורים, מחנכים ומנהלים של מסגרות חינוך. בתום הדברים מובא לוח מאיר עיניים (עמ' 282), המצביע על שני סוגים של עדשות תאורטיות שבעדן ניתן להביט על הכתיבה הנרטיבית – העדשה לשירות האדם עצמו והעדשה לשירות הציבור. לסיום אומר שלא ניתן להגזים בחשיבות ספרה של אושרת-פינק. בעיניי הוא אחד הספרים הרציניים והאיכותיים שנכתבו בשנים האחרונות בתחום החינוך והסיוע. החוקרת משלבת עבודה נרטיבית עם חקירה שיטתית, בהירה, נרחבת ומושכלת; חקירה מתבוננת במבט רב-ממדי וממוקד גם יחד, יצירתית ויוצרת, עשירה בדוגמאות, ומובאת לקורא בפתוחות, מעניינת ונגישה. זהו ספר חובה להורים ואנשי חינוך וטיפול, שנתקלים כל העת באירועי דחייה קשים במערכות חינוך ורווחה.

מקורות

ארואס, א' (2004). החשיבות הפסיכודינמית והחינוכית של זיכרונות מבית הספר. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 20, 33–57.